

Erdélyi gyógyszertárak ellenőrzésével kapcsolatos XVIII. századi dokumentumok

Péter H. Mária

Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem, Gyógyszerészeti Kar

Documente arhivistice din secolul XVIII-lea privind inspecția farmaciilor din Transilvania

Lucrarea prezintă trei documente din fondul *Gubernium Transylvanicum* aflate în Arhiva Națională a Ungariei (Magyar Országos Levéltár). Aceste acte se referă la controlul farmaciilor, precedând apariția decretului (legii) *Generale Normativum in re Sanitatis* din anul 1770. Autorii acestora, medicii Felfalusi Mihály și Zoltán József, au fost desemnați de Guberniul Regal în anii 1752-1753 pentru controlul farmaciilor sibiene. Documentele amintite conțin observațiile lor făcute în timpul controlului farmaciilor, despre activitatea farmaciștilor, respectiv aprovizionarea cu medicamente, precum și propunerile lor referitoare la elaborarea unei taxe farmaceutice autohtone ardelen.

Cuvinte cheie: controlul farmaciilor, secolul XVIII., Transilvania Documents from the 18th century related to inspection of Transylvanian pharmacies

Documents from the 18th century related to inspection of Transylvanian pharmacies

In my paper I present 3 documents, found in the *Gubernium Transylvanicum* document collection of the Hungarian National Archive, that relate to the controlling of the Transylvanian pharmacies and they date back to before the publication of *Generale Normativum in Re Sanitatis* in 1770. The authors of the documents are transylvanian physicians, Mihály Felfalusi and Zoltán József, who were charged, in 1752-1753 by the Royal Government, with controlling the pharmacies of Sibiu (Nagyszeben). They publish their remarks collected through controlling the pharmacies that relate to the degree of supply, status of equipment, performance of the pharmacist, way of purchasing medicines, make recommendations for the creation of a new transylvanian medicine price list.

Keywords: controlling of pharmacies, 18th century, Transylvania

Orvostudományi Értesítő, 2010, 83 (1): 63-67

www.orvtudert.ro

Dolgozatom célja a Magyar Országos Levéltárban található XVIII. századi, pontosabban az 1752-1753-as évek-ből származó néhány, az erdélyi gyógyszertárak ellenőrzésére vonatkozó okirat ismertetése és értékelése [15].

Az Erdélyre vonatkozó XVIII. századi egészségügyi törvénykezések megértése céljából szükséges néhány történelmi adat ismertetése. Erdély közjogi hovatartozását a Habsburg-házi I. Lipót király uralkodása (1657-1705) idején, az 1691. december 4-én kiadott **Diploma Leopoldinum** határozta meg. E szerint Erdély élén a Főkormányzók, a **Gubernium** áll, a kormányzást az országgyűlés által választandó kormányzó, a **Gubernátor** végzi. Erdélyben 1715-ben sor került a **Gubernium** újjászervezésére, 1738-ban, pedig annak keretén belül létrehozták az Egészségügyi Bizottságot (*Comissio Sanitatis*), amit később 1742-ben újjászerveztek. 1752-ben rendelet írta elő a városi/megyei fizikusok (orvosok) állandó alkalmazását, valamint a gyógyszertárak évente történő ellenőrzését [5].

Az erdélyi gyógyszertárak és gyógyszerészek ellenőrzésével kapcsolatos rendeletek áttekintése

A XVII. század közepéig patikanyitási joga a városoknak

volt (jus municipii), a városok szabadon rendelkeztek a gyógyszertárak felett. A város hatósága (magistratus) választotta meg gyógyszerészt, ő is fizette őket. Erdély területén ilyenek voltak a Nagyszebenben, Brassóban, Kolozsváron és Besztercén működő gyógyszertárak, melyeknek felügyeletét a városi tanács végezte. A város tanácsosai megbízták a város physicusát, hogy ellenőrizze a patikák officináit és a gyógyszerészeket. Erre példaként említhetjük Brassó és Nagyszeben városokat, ahol 1634-ben illetve 1662-ben a „centumvirek”, vagyis a százak tanácsa előtt kellett a gyógyszerésznek esküt tennie [10]. A gyógyszerészeti szövegében utalást találunk arra vonatkozóan is, hogy a gyógyszerész minden esetben a hivatalos dispensatorium (gyógyszerkönyv) előírása alapján jár el, és tiszteletben tartja az érvényes taxa árait [14]. Ebben a periódusban az erdélyi gyógyszertáraknak nem volt saját gyógyszerárshabása, de a bécsi taxa előírásai sem voltak általánosan elfogadottak. Az erdélyi patikák fennmaradt leltáraiban a gyógyszerek neve után bizonyos összegek szerepelnek, de nem lehet tudni, hogy ezek a beszerzési vagy a kereskedelmi árakra vonatkoztak vagy esetleg az akkor érvényes bécsi taxára [2].

A tanulmányozott gyógyszerügyi ellenőrzésekre vonatkozó levéltári okiratok abból az időszakból származnak, amikor az Osztrák-Magyar Monarchia területén 1740-1780 között Mária Terézia (1717-1780) uralkodott, Erdély kormányzója pedig 1734-1755 között hallerkői (Hallerstein) Haller János volt. A gyógyszerügyi tevékenységet a Monarchia országaiban, így Magyarország és Erdély területén is az érvényben levő *Dispensatorium*

Péter H. Mária

540103 Marosvásárhely - Târgu Mureș

Aleea Cornișa 20/14

e-mail: peterm@rdslink.ro

Pharmaceuticum Austriaco-Viennense szabályozta. Mária Terézia 1752. június 26-i megbízásával a bécsi főorvos (*protomedicus*), Engel Elias elrendelte Erdély összes gyógyszerteráinak évenkénti ellenőrzését. E célból 1753. március 14-én négy bizottságot hoztak létre, melynek tagjai „a gyógyszerészetben is jártas orvosok” voltak [8, 11]. Ennek a négy bizottságnak a tagjai és az ellenőrzésük területei a következők voltak: Jacobus Schunn (172?-1761) medgyesi és Andreas Soterius (1708-1775) szebeni orvosok Medgyes, Segesvár és Brassó gyógyszerteráit ellenőrizték; Jacobus Schuster (1725-?) és Johann Georg Schuller (1701-1767) szebeni orvosokat Beszterce és Marosvásárhely; Felfalusi Mihályt a Gubernium „*physicus ordinarius*”-t és Zoltán József kolozsvári orvost Szeben és Hunyad, míg Pápai Páriz Andrást (1703-1763) és Enyedi Istvánt (1694-1714) a kolozsvári gyógyszerterák ellenőrzésére kérték fel [2, 8, 13]. Valamennyi bizottság beszámolt észrevételeiről, a jelentések azonban hiányosan maradtak fenn. Schuster és Schuller orvosok csupán a patikák akkori helyzetének felmérésére törekedtek. Megelégedéssel írtak a besztercei gyógyszerteráról, annak gyógyszerekkel való ellátottságáról. Mauksch Johann marosvásárhelyi gyógyszerteráról azonban negatív véleménnyel voltak. Soterius és Schunn, a 44 napig tartó ellenőrzésük alatt kifogásolták, hogy a gyógyszerészek nem minden esetben tartották tiszteletben a Bécsi *Dispensatorium* és Taksa előírásait. A segesvári és a brassói patikák gyógyszerekkel való ellátottságát megfelelőnek találták [2].

A beküldött jegyzőkönyvek közül Felfalusi Mihály és Zoltán József beszámolója volt a legalaposabb. Az általuk ellenőrzött két szebeni gyógyszerterá közül az egyiket, a legrégebbit, 1494-ben alapította Szeben város hatósága. 1672-ben annak vezetésére, a város meghívja Vette Georg senior (1645-1704) gyógyszerészt. Elismert, sokoldalú, nagy tudású gyógyszerész volt [10], aki a városi patikát (*Stadtapotheke*) felújította és kibővítette. Halála után, 1704-ben a gyógyszerterá vezetését fia, Vette Johann Georg (1684-1746) gyógyszerész veszi át és ettől kezdve, a patika a Vette család tulajdonaként „*Fekete Sashoz*” néven működött [8]. Vette Johann Georg elhalálása után, 1746-ban, annak gyógyszerész fia, Vette Johann Andreas, eladja azt. Az új tulajdonosa Theiss G. Michael (1718-1766) lett, akinek már volt egy gyógyszerterára és azt ezzel egyesítve működtette tovább a gyógyszerterát. 1790-től Sigerius Petrus (1759-1831) provisoroként dolgozik itt, majd 1808-tól a Müller család tulajdonát képezte a gyógyszerterá 1949-ig [3]. A másik gyógyszerterá alapítása az 1600-as évekre tehető. Az 1750-es évektől az idős Michael Ahlefeld (1690-1760) volt a tulajdonosa, aki már előzőleg, 1734-ben, mint provisor dolgozott a Vette-féle patikában. Ahlefeld halála után többször is változott a

gyógyszerterá tulajdonjoga, a későbbiekben „*Fekete medvéhez*” elnevezéssel említik és 1949-ig működött [3, 8].

A Magyar Országos Levéltár (MOL) *Gubernium Transylvanicum* iratgyűjteményében ennek a két gyógyszerterának az 1753. évi ellenőrzésével kapcsolatos, 260, 261 és 262 jelzettel ellátott három beadvány (egy tervezet, egy javaslat és egy beszámoló) maradt fenn, melyeket Felfalusi Mihály és Zoltán József orvosok írtak [15].

A következőkben, ezek rövid bemutatására térünk rá.

A 261. jelzettel viselő dokumentum terjedelme 4 ½ A 4-es oldal, egyenletes, szép és olvasható kézírással latin nyelven íródott. Keltezése 1752. október 18. Felfalusi Mihály szignálja, mint „*a Fenséges Királyi Főkörmányszék rendes orvosa*”. A címzett gróf (hallerkői) Haller János, Erdély főkörmányszója.

Ennek az okiratnak a címe „*Projectum. De visitandis Pharmacopoeis Provincialibus Transylvanicis rudi Minerva adumbratum ab Alethophilo*” (A tudományban nem járatos *Aletophylos* bemutatja, hogyan kell az erdélyi tartományok patikáit ellenőrizni). A szöveg első része – a kor szokásainak megfelelően – a Császári és Királyi Fenség dicsőítéséről szól, majd ezt egy rövid köszönet követi, a patikák ellenőrzését előíró határozatért. Tovább egy felsorolás következik, hogy az ellenőrök figyelme mire fog kiterjedni, így: „szemügyre fogják venni” a gyógyszerészek felkészültségét, azok beosztottjait egyenként és egyformán, valamint a kémiai és laboratóriumi eszközöket, a növényi-, állati- és ásványi eredetű gyógyszereket, a belőlük előállított készítményeket. A patikák belső műhelyének kis edényeit is tüzetesen át fogják vizsgálni, rákérdeznek az anyagok eredetére, hogy honnan származnak, és hogy milyen úton kerültek a patikába. Továbbá figyelni fognak arra is, hogy a messzi külföldről behozott árút nem lehetne-e itthon is beszerezni vagy előállítani. A gyógyszerek eladásánál követni fogják azok árainak méltányosságát, valamint annak szükségességét, hogy a higany, arzén, ópium tartalmúak kiszolgálása kizárólag szakorvos receptjére történjen. Felfalusi már itt is említést tesz arról, hogy a gyógyszerek ára nem lehet azonos a Bécsi taksában előírtakkal, szükséges egy autohton erdélyi gyógyszerárszabás kidolgozása.

Végül két javaslattal zárja írását: 1. Hasznos lenne, ha a Körmányszék utasítaná a vizsgálókat tevékenységük egyeztetésére, és kiváló orvosok, gyógyszerészek javaslatai alapján Erdélyi Taksa néven egy árszabást kibocsátani. 2. Helyes lenne büntetések kiszabása a kihágást elkövető gyógyszerészekre. Évente többször küldjék ki az ellenőröket és felügyelőket, hogy a patikusok hozzáférhető áron és szabályszerűen készítsék el gyógyszereiket. Felfalusinak ez a beadványa 1753. március 14-én került Nagyszebenben a tanács elé.

A másik, a **260.** jelzettel ellátott okirat, szintén A4 méretű, 6 oldalas, latin nyelvű, kézzel írt beszámoló, keltezése **1753. február 5.** Ezt Felfalusi Mihály, mint a Királyi Főkormányzók tiszti orvosa (MD) és Zoltán József orvosdoktor, mint gróf Bánffy Dénes (1723-1780), Kolozs megye főispánjának rendes orvosa szignálják. A megszólítás a Királyi Kormányzónak illetve Főkormányzóknek szól.

Bevezetőjükben említik, hogy a Fejedelelem Asszony **1752. szeptember 9-én** elrendelte az Erdélyi fejedelemség patikáinak ellenőrzését és az alulírottakra bízta annak végrehajtását. Ezért hálával tartoznak a Királyi Főkormányzóknek. Végül beszámolójukat azzal zárják, hogy kötelességüket, hazaszeretetüket, méltányosságra való törekvésüket, valamint jókívánásaikat kifejezzék a Királyi Főkormányzók és a császárné iránt.

Három pontban foglalták össze, hogy hogyan végezték el az ellenőrzést: 1. A gyógyszerárakat működtető gyógyszerészt (provisort) és segédeit munkájuk alapján ítélték meg. A laboratóriumokat és a kémiai eszközöket alaposan átnézték; 2. A növényi-, állati- és ásványi eredetű gyógyszereket és a természetes anyagokból előállított készítményeket, valamint azok összetevőit átvizsgálták; 3. Néhány gyógyszer eredete után érdeklődve megállapították, hogy a patikusok, többet, idegen földről hozattak be, bár azok itthon is megtalálhatók voltak; a gyógyszerek árai után érdeklődve megállapították, hogy azokat a *Bécsi taxa* érvényes díjaival azonos árral forgalmazták.

Felfalusi Mihály és Zoltán József orvosok beszámolójukban meglegedésüket fejezték ki. Jó véleménnyel voltak a szebeni gyógyszerészekről, a két gyógyszerárban található gyógyszerek mennyiségéről, minőségéről, eltartásukról és a patikai rendről. Egyedüli elmarasztaló megjegyzésük az volt, hogy sok, olyan külföldről származó árut forgalmaztak, melyek hazai viszonyok közt is beszerezhetőek lettek volna.

Végül a következő javaslataikat közlik, melyek nagy részét már Felfalusi Mihály *Aletophylus* néven már előzőleg beterjesztett:

1. Kötelezzék a gyógyszerészeket arra, hogy ne hozzanak be távoli vidékről olyan egyszerű készítményeket (*Simplicia*), melyeket nálunk is elkészíthetnek. Hasznos lenne, ha a gyógynövények világát jól ismerők, felkutatnák a Kárpátok vonulata mentén, az erdőben, a mezőkön előforduló gyógynövényeket, megneveznék azokat és tudatnák a lakossággal, hogy azok mire használhatók. Így nem lenne szükség az idegen földről származó gyógynövények behozatalára.

2. Hasonlóan, az összetett készítmények (*Composita*) esetében is azt javasolják, hogy ha ezek összetevői Erdélyben megtalálhatók, onnan szerezzék be őket.

Tanácsolják, hogy inkább a hazai, frissen gyűjtött növények hatóanyagával gazdagítsák patikájukat, mint a messzi vidékekről behozott növényekkel.

3. Szükségesnek tartják a gyógyszerek árának egységesítését. Megjegyzik, hogy a gyógyszerek hazai árai nem lehetnek azonosak a bécsiekkel. Nem lehet ugyanolyan áron forgalmazni azt a gyógyszert, amelynek alapanyagai a mi saját vidékünkéről származnak, vagy pedig távolról, szállítják hozzánk.

4. Továbbá javasolják, hogy a gyógyszerek méltányos, erdélyi árának megállapítására a Királyi Főkormányzók kérje fel a megbízható helyi orvosokat és gyógyszerészeket egy jegyzék összeállítására, illetve az erdélyi gyógyszerkincs adatainak kiadatására.

5. Szükséges lenne a helyi körülményeknek megfelelő és megalapozott árszabást létrehozni, Erdélyi Gyógyszerárszabás néven, ami nemcsak a gyógyszerészek, hanem a betegek érdekeit is szolgálná.

6. Felhívják a figyelmet, hogy a visszaélők kiszűrésére rendszeres vizsgálatokat kell kijelölni, akik váratlanul és gyakran kellő érdeklődéssel ellenőrzik a gyógyszerárakat, de nem lépik túl hatáskörüket.

7. Javaslatuk foglalkozik a mérgező anyagok forgalmazásának szabályozásával is. Jelzik, hogy ártalmas a hazának, hogy házaló vándorkereskedők, kuruzslók értékükön felül árulják a higany és arzén tartalmú orvosságait. Határozott fellépéssel meg kell akadályozni tevékenységüket.

A harmadik, a **262.** jelzettel ellátott aláírás nélküli okirat keltezése **1753. március 14.** Az első, latin nyelven írt oldal tulajdonképpen az ellenőrzéskor készült beszámolóban egy befejezetlen részlete. A második oldalon levő szöveg utolsó bekezdésének 10 sora magyar nyelvű és a szebeni gyógyszerárak „vizitációjára” utal. A címzés szerint ez a dokumentum „*Ő Legszentségebb Méltóságának*” szól. A szövegből kiderül, hogy a bécsi udvar az 1752. augusztus 26-án kelt leiratában felkérést tett, arra vonatkozóan, hogy válasszanak ki orvosokat a tartomány patikáinak ellenőrzésére. Az orvosokat három csoportba sorolták. Az első csoportba tartozók már elvégezték munkájukat, és nagy szorgalommal összeállították a „*Nagyszebeni patikák helyzetéről szóló jelentés*”-t. Ezt – az erdélyi tartomány gyógyszerárainak ellenőrzéséről szóló beszámólót – a Felfalusi Mihály által írt „*Alet[h]ophylus*” c. tervezettel együtt elküldték Bécsbe, mielőtt a többi ellenőr beszámolóit is megkapták volna. Reményüket fejezik ki, hogy a javaslatokat az udvar megfelelően fogja tartani és elvégzett munkájukért méltányos jutalmat fog adni. Ez a dokumentum **1753. március 31-én** érkezett meg a bécsi udvarba.

Felfalusi javaslata az erdélyi gyógyszerárszabás kidol-

gozására, nem maradt válasz nélkül. Két hónappal elküldése után, **1753. június 18-án** a Gubernium egy leiratában bizottságot nevezett ki, azzal a céllal, hogy haladéktalanul dolgozzanak ki egy erdélyi, új taksát. Ennek tagjai Felfalusi Mihály, Andreas Soterius és Iacob Hutter (1708-1768) szebeni orvosok voltak. Végül két külön javaslat készült el. Az egyiket, *Syllabus* cím alatt Felfalusi Mihály és Ahlefeld Michael együtt állították össze. Ez, a Bécsi Dispensatoriumban közölt csoportosítást követi, az általuk felsorolt orvosságok száma 895. [8, 12]. Javasolataikat a Gubernium **1753. október 10-én** továbbította Bécsnek. A Hutter J. és Soterius A. orvosok által összeállított gyógyszer-árszabás csak a legszükségesebb gyógyszerekre vonatkozott. Végül a Főkormánysház egyik javaslatot sem fogadta el, az **1754. március 9-én** kelt válaszában kifogásolta, hogy csupán az orvosok véleményét kérték ki és nem az érdekelt gyógyszerészekét is. Nem vették figyelembe, hogy Ahlefeld M. nemcsak orvos volt, hanem gyógyszerészként is dolgozott. Egy későbbi, az **1755. január 24-i** leirat igazolja, hogy a bécsi udvar a Guberniumtól megkapta a taksára vonatkozó javaslatokat. Azonban a Kancellária ezzel sem volt megelégedve. Ezért a Gubernium **1755. május 5-én** kelt leiratában tanácskozássra Szebenbe hívja a kolozsvári gyógyszerészek képviselőit [8].

Bár sem Felfalusi Mihály, sem más korabeli erdélyi gyógyszerár-tervezet hivatalos elfogadása nem történt meg, mégis ezeket, mint függetlenségi törekvéseket méltó hely illeti meg az erdélyi gyógyszerészet történetében. A három, Felfalusi M. és Zoltán J. által szignált okiratban, főleg az előterjesztett tervezetben (*Projectum*) és a gyógyszertárak ellenőrzéséről szóló beszámolóban tett javaslatok a későbbi rendeletek, törvények szövegébe beépültek.

1755-től 1783-ig Erdély főorvosa Chenot Ádám (1721-1789) volt. Az ő ideje alatt, a Helytartótanács Egészségügyi Bizottságának **1755. augusztus 19-i** ülésén készült egy rendezési terv „*Planum regulationis in re Sanitatis*” címen, amiben javaslatokat tettek az orvosok, sebészek, bábák és a gyógyszerészek működésének szabályozására. Egy későbbi, az **1759. május 29-i** rendelet, többek között kimondta, hogy a városi illetve a megyei tisztiorvosok kötelessége, hogy ellenőrizzék a patikákat. 1767-ben „*Visitationes Pharmacopoearum ex improviso fiant*” címen egy újabb rendelet jelent meg a gyógyszertárak ellenőrzésére [7].

1770. október 4-én a Magyar Királyi Helytartótanács 4689. számú határozatával életbe lépett Mária Terézia legjelentősebb egészségügyi törvénye, a „*Generale Normativum in Re Sanitatis*” [1] Ennek területi hatálya a „Magyar Királyság és csatolt részeire” vonatkozott.

Harmadik fejezetének címe: „*Foglalkozási szabályok patikusok részére. Patikusok eskümintája*”. Gyógyszerészeti vonatkozású tételei közül legfontosabb az, hogy elrendelte a gyógyszerészek kötelező vizsgáztatását a nagyszombati egyetemen, minek következtében a gyógyszerészek „*magister pharmaciae*” oklevelet kaptak. Szabályozta a gyógyszerek raktározásának, elkészítésének, a mérgek kezelésének irányelveit, intézkedett az orvosi kézi gyógyszerterákról, közölte a gyógyszerészeti eskü szövegét. A gyógyszerészeket, az orvosokat, sebészeket, és szülésznőket a Helytartótanács és a megyei (vagy városi) hatóságok ellenőrzése alá rendelte. Az orvosoknak előírták, hogy az évenként megállapított egyszeri ellenőrzésen kívül, többször is látogassák a patikákat [1].

1774-ben a Helytartótanács rendelete szerint Erdélyben 13 megyei főorvosi (*physicus*) állást hoztak létre. Ezek hatáskörébe tartozott az egészségügy, köztük a patikák felügyelete, ellenőrzése is. Ugyancsak **1774-ben** jelent meg a *Pharmacopoea Austriaca Provincialis*. Ezt, az **1779. március 20-án** kelt rendelettel Magyarország és Erdély területére is kötelezővé tették a gyógyszerkönyvhöz kiadott árszabással, a *Taxa Medicamentorum in pharmacopoea Austriaco-provincialis contentorum* kiadvánnyal együtt [4].

Mária Terézia fiának, II. Józsefnek uralkodása idején (1780–1790) **1784-től** több egészségügyi reformintézkedés lépett életbe. Erdély főorvosává Michael Gottlieb Neustädtert (1736-1806) nevezték ki, aki 1792-ben császári egészségügyi tanácsosi címet kapott [9]. Ő is foglalkozott a gyógyszertárak ellenőrzésével. Számos publikációjával pedig elősegítette az erdélyi egészségügyi viszonyok javulását [6].

Végül 50 év után, **1804-ben** valósult meg Felfalusi Mihálynak az erdélyi gyógyszer-árjegyzék kidolgozására vonatkozó javaslata. Ekkor adták ki a *Taxa medicamentorum emendata pro Regno Hungariae et adnexis partibus edita* árjegyzéket [7], melynek összeállításához nagymértékben hozzájárultak Felfalusi Mihály egykori javaslatai is.

Köszönetnyilvánítás

Ez úton is köszönetet mondok drd. Dóczy Örs történelem-latin szakos tanárnak és Dr. Magyar László András, az Orvostörténeti Könyvtár és Levéltár h. főigazgatójának a latin nyelvű szövegek fordításáért.

Irodalom

1. Balázs P. – *Generale Normativum in Re Sanitatis. Szervezett egészségügyünk 1770-es alaprendelete*. Magyar Tudománytörténeti Intézet – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, Piliscsaba-Budapest 2004.

2. Crişan E. – *Materia Medica de Transylvania*. Bibliotheca Musei Napocensis no. XIV. Cluj-Napoca 1996, 22-31, 58-61.
3. Fabritius G. – *Beiträge zur Geschichte der deutschen Apotheken und Apotheker in Siebenbürgen*. Stuttgart 1986, Deutscher Apotheker Verlag, 71-77.
4. Kapronczay K. (szerk.) – *A magyarországi közegészségügy története 1770-1944*. Semmelweis Egyetem Közegészségtani Intézet, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, Magyar Tudománytörténeti Intézet. Budapest, 2008, 13, 18.
5. Kapronczay K. – *Orvosi művelődés és egészségügyi kultúra a XVIII. századi Magyarországon*. Semmelweis Kiadó, Budapest 2007, 55.
6. Kapronczay K. – *Közegészségügyi rendelet Erdély számára*. In: Kapronczay K. (szerk.) – *A magyarországi közegészségügy története 1770-1944*. Semmelweis Egyetem, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, Magyar Tudománytörténeti Intézet, Budapest 2008, 104-108.
7. Linzbauer X.F. – *Codex Sanitario-medicinalis Hungariae*. Buda: 1852–61. II. kötet, 303-307, 412. tétel és 441, 575. tétel.
8. Maior O. – *Contribuții la farmaco-istoria Transilvaniei*. Oficialele județului Sibiu. Teză de doctorat, IMF Tg. Mureș, 1979.
9. Offner R. – *Bedeutender medizinischer Aufklärer: Michael Gottlieb Neustädter*. Siebenbürgische Zeitung vol. 10, 2006. Jún. 25, p. 15.
10. Péter H.M. – *Az erdélyi gyógyszerészet magyar vonatkozásai*. EME kiadása, Kolozsvár, 2006, 21-22, 523-524.
11. Spielmann J., Szőkefalvi-Nagy Z., Rácz G. et al. – *Gyógyszertár-ellenőrzések Erdélyben a XVIII. század közepén*. Gyógyszerészet 1974, 18(8): 306-309.
12. Spielmann J., Rácz G., Szőkefalvi-Nagy Z. et al. – *Erdélyi gyógyszerárszabás-tervezet 1753-ból*. Gyógyszerészet 1974, 18(11): 422-426.
13. Spielmann J., Rácz G., Szőkefalvi-Nagy Z. et al. – *Primul proiect de taxa farmaceutică din Transilvania (1753)*. Practica Farmaceutică (București) 1978, 97-103.
14. Spielmann J., Maior O. – *A gyógyszerészeti deontológia kezdetei Erdélyben*. Gyógyszerészet 1979, 23(6): 219-222.
15. ****Magyar Országos Levéltár*. Fond: Gubernium Transylvanicum, 260, 261, 262. sz. okiratok.